ՏԵՏՐ ՎԵՑԵՐՈՐԴ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ. — Սահմանադրութիւն. — Մայիսի զիւեր մը (Վիպակ). — Երկու գառնուկներ (Սուրբ Թամար-Թագիպա). — Կատուի մը յիշապիրը. — Վարդն։

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

(ԱԶԳԱՅԻՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ 26ՐԴ ՏԱՐԵԴԱՐՁԻՆ ԱՌԹԻԻ)

Անաարակոյս բնական տեսակետով դեղեցկագոյն ամիսն է Մայիսն, յորում ամեն տարի կը նորոգուի դոզեա երկրի եւ երկնի հարսանեաց հանդէսն։ Ազգային տեսակետով ալ անտարակոյս գեղեցկագոյնն է այն ամիսն, յորում Հայ ազգն օժտուեցաւ Սահմանադրութեամբ։

Ա.

Ի՞նչ է Սահմանադրութիւնն։ —Երբ պատանեակ էի դեռ, ինձ այնպէս կը թուէր՝ թէ Հիւնքեար-Իսկէլէսիի հովանաւոր հովտին մէջ պարիկ մը կայ, որ տարին անգամ մը, Մայիս 23ի օրն, Հայոց կ'երեւի, — եւ ինքն ալ Հա՛յ է՝ այն պարիկն։ Այն օրն, ամեն Հայ՝ երգելով՝

Արի՛, Հայկազունի՛, յառաջ ընթանանի՛,
Սահմանադրութեան նոր դարեւ մ'ալ տանի՛.

*կ'երթան ընդունել Հիւնքեար-Իսկէլէսիի Հայ պարիկն, որ մի առ մի կը համբուրէ բերկրագին բոլոր այցելուները։ Այդ տարի համբոյրն ալ — կը հաւատայի — ազդատեցութենէ կամ անտարբերու-

թենէ կը պահպանէ կամ կը բժշկէ Հայն։ Այսպէս կը հաւատայի, եւ երջանիկ էի։

Այլ տարիներուն հետ տակաւ անուրջք կը ցընդին. պարիկք՝ պատանեկութեան հետ կը կորսուին անդարձ. անտառք՝ ոդիներ, ովկիանոսք՝ յուշկապարիկները չունին այլեւս. եւ Սահմանադրութիւնն ոչ այլ ինչ է, բայց եթէ այն քառակուսի... անիւն պիտ՝ ըսէի, բայց եթէ այն քառակուսի տեառակն, ուր ոչ իսկ եգերիա յաւերժահարսն, այլ ճարտարապետ մը, հողագէտ մը, սեղանաւոր մը, բժիշկ մը կամ քանի մը բժիշկք, բանաստեղծ պետական մարդ մը, արձանագրեցին ազգային օրէնքներն։

Ուրեմն ի՞նչ է Սահմանադրութիւնն։ —Ոչ պարիկ է այն՝ որպէս կը հաւատայի, ոչ համադեղ մը՝ որպէս ոմանք կարծեցին, եւ ոչ հակաբուն հակազգային ու մահաբեր ինչ՝ որպէս այլք քարոզչին եւ դեռ կը քարոզեն։ Սահմանադրութիւնն ազգին օրէնքն է, ազգային վարչութեան կանոնագիրն է՝ ազգային աւանդութիւններէն ու Հայաստանեայց եկեղեցւոյ ծոցէն հանուած եւ ամենաղարդացեալ ազգաց սահմանադրութեամբք բարեխառնուած։ Հայութեան համար մեծ դարագլուխ մը կը համարուի 1860, թուական հաստատութեան ազգային Սահմանադրութեան։ Եւ արդարեւ մեծ դարագլուխ մ'է հազար ութ հարիւր վաթսուն թուականն։ Օրէնքն առ Հայս իւր վերջին չրջանին մէջ կը մնանէ սոյն թուականին հետ. հաստատութեամբ ազգային Սահմանադրութեան, Հայ ազգն ալ՝ սոյն թուականին՝ կը մնանէ հետեւաբար քաղաքակրթութեան վերջին, բարձրագոյն չրջանին մէջ։

Բացատրենք։

Բ.

Վերեւ յիշեցինք եգերիա յաւերժահարսն, որ նուամա Պոմպիլիոսի առն առաւ Հռոմիէական օրէնքներն։

Օրէնքներն այսպէս են ամեն ազգայ մէջ ալ։ Ամենքն ալ աստուածային ծագումն ունին. ամենքն ալ կրօնական հանգամանաք են ղեկեցեալ. եւ կը պահեն այդ հանգամանքն երկար ժամանակ, մինչեւ որ աշխարհական ոգին՝ որ յառաջ կուգայ սիեղերայ վրայ եւս քան ղեւս ճիշդ ծանօթութեամբ, մինչեւ որ անհատական չահուց համաձայնութիւնն՝ որ ճարտարութեան ու վաճառականութեան ծաւալմամբ յառաջ կուգայ եւ կայր հրամանակատարութեան կը յաջորդէ, վոխեն տակաւ օրինայ սոյն կրօնական հանգամանքն եւ ատեն նոցա քաղաքային հանգամանք։

Աւելորդ է ըսել թէ Աստուած կամ դիք պատրաստ չեն տար մարդկան այդ առտուածային կոչուած օրէնքներն։ Իւր մանկութեան ժամանակ, մարդկութիւնն՝ իր տգիտութեան պատճառաւ՝ աստուածային էակներ կամ բուն աստուածներ կը համարի հզօր ու հանճարեւոր անհատներն. Աստուած կամ աստուածք — կը հաւատայ մանուկ մարդկութիւնն — այդ առանձնաշնորհեալ անհատներու միջոցաւ կը յայտնեն իրենց կամքն առ մարդիկ. կամ այդ առանձնաշնորհեալ եւ աստուածապատիւ անհատից կամքն իրրեւ օրէնք կ'ընդունուին ու կը յարգուին յաւէտ։ Օրինաց երկու չրջաններն են առանք։ Ա. չրջան աստուածային. Բ. չրջան կիսաստուածային։ Գ. չրջանն է մարդկային. օրէնսդիր թա-

դաւորաց կամ օրէնսդէտ անձանց ձեռօք, բարոյք եւ ազդեցութեան տէր անհատից կամք՝ օրէնքի կը վերածուին եւ օրինագրքի մը մէջ կ'ամփոփուին կամ արդէն ամփոփուած օրինաց գրքին կը կցուին։ Դ. Հրէանին մէջ, որ ժողովրդական հրէանն է, ժողովուրդն է որ իր ներփոխանաց միջոցաւ կ'օրէնսդրէ. Դիոնեսիոս երկնային կը գրէ. «Աստուածայնոցն օրհնութեանց համաձայնութեամբ օրէնսդրէ.» Սրդի օրէնսդիրն — անտարակոյս յաւէտ աստուածային օրհնութեամբ — այլ ժողովրդեան կամաց համաձայնութեամբ, անհատական չհնուց համաձայնութեան (consensus) ազդեցութեան տակ կ'օրէնսդրէ։ Մեզ յայտ են այդ օրինաց աղբիւրք. Օրենք կը ծնանին մասամբ հասարակ (ժողովրդական) նախնեացմէ աւանդուած սովորութիւններէ, մասամբ ախանաւոր նախնեաց մասնաւոր պատուիրներէն, մասամբ հասարակ կենդանի անձանց կամքէն, մասամբ ախանաւոր կենդանի անձանց կամքէն։

Օրինաց հեղինակներն իրապէս կրկին են ուրեմն. Ա. Հասարակ ժողովուրդն, որ սովորութիւնք՝ դամ քան զդամ հաստատուելով՝ օրենք կը դառնան նախ անգիր եւ ապա գրեալ, աստուածոց, յաւերժահարսանց, եւն. կոչմանէ տուն տրուելով կամ առանց տուն տրուելու. Բ. Ականաւոր անձինք, բարոյապէս կամ քաղաքականապէս ժողովրդեան վրայ իշխող անձինք, որք պատուիրանքն ու կամքն ընդունուելով ու յարգուելով՝ եւս քան զեւս կը հաստատուին ժամանակաւ եւ օրենք կը դառնան։ Քանի՛ որ ընդհանուրական եւ իշխանական կամ ամիրայական դրութիւնն, որ կը տիրէ մանաւանդ քաղաքակրթութեան առաջին ժամանակներուն մէջ,

տկարանայ դրական գիտութեանց զարգացմամբ եւ այդ զարգացման արդիւնք՝ անհատական ջրոյթեան գիտակցութեամբ եւ այլասիրական ղգայման յաւելմամբ. քանի՛ որ սեփականութեան որոշմամբ եւ ճարտարարուեստից ու վաճառականութեան տարածմամբ ու կանոնաւորմամբ՝ անհատական չահուց համաձայնութիւնն եւ ազգեցութիւնն աւելնայ, ապայմանագրութիւնն անհատից միջեւ մուտ ունենայ, ակնաւոր անձանց կամքն ալ տեղի կուտայ տակաւ առ տակաւ հանրային կամաց, որ այլ եւ այլ ձեւերով նախ անկանոն կերպիւ կ՚արտայայտուի, եւ ապա կանոնաւորապէս՝ մտիկ եւ երեսփոխանութեան միջոցաւ։ Օրէնքն յայնժամ հանրային կամաց արտայայտութիւնն է. կ՚ամփոփուի, կ՚որոշուի, միութիւն մ՚ունի. միանգամայն մտիկ մէջ եւ երեսփոխանական ժողովոյ մէջ կը վիճաբանուի եւ կը բարեփոխուի հանրութեան խմացական եւ ընկերական վիճակին հետ, միշտ աւելի լայնմտեան, միշտ աւելի կապակից ըլլալով, միշտ յարմարելով, ապատչաճելով (s'adapter) նոր ապայմանայ։

Օրէնքն ալ, այո՛, կը բարեշրջի այսպէս, որպէս ամենայն։ Քանի՛ որ ընկերութիւնն՝ որ գործարանաւոր (organique) մարմին մ՚է՝ ամի, քանի՛ որ այդ գործարանաւոր կամ գերագործարանաւոր (super-organique) մարմնոյն գործարանք աւելնան, եւ քանի՛ որ այդ գործարանաց իւրաքանչիւրին պաշտօնն որոշուի, քանի՛ որ համաեռուիթենէ տարաստեղութեան ընթացնայ, օրէնք ալ այնքան կ՚ընդարձակին, կը հաստատուին, կ՚որոշուին, կը բազմաստեղուին։ Զորս չրջաններէ կ՚անցնին՝ մարդկութեան նման. Աստուածային ծագման շրջանեն կ՚անցնին

մարդկային ծագման շրջանին, ուր նախ կառավարող գործարանին կամքն ունին իբրեւ գլխաւոր վարչարացում եւ ապա մասնաւոր շահուց յարակից (agrégat)։ Ի սկզբան, օրինաց հաստարակ սկզբունքն է անհատատարութիւն. ապա օրինաց էական սկզբունքն է հաւասարութիւն։ Բերտ ոյժն, անհատական կամքն է՝ որ ի սկզբան կ'իշխէ. ապա տակաւ հանրային կամքն եւ արդարութիւնն. կամ՝ առաւել իմաստասիրական լեզուաւ մը՝ տեղ ու բնութիւն կը վախէ ոյժն. անհատէ մը կ'անցնի հանրութեան, եւ նիւթականէ կամ մարմնականէ՝ կ'ըլլայ բարոյական, թէեւ յաւէտ նիւթակայ կը մնայ բնական ազդեցութեանց։ Ազգային Սահմանադրութեան Հիմնական սկզբանց մէջ կը կարդանք. «Երեսփոխանական վարչութիւնը երաւանց ու պարտեաց սկզբանց վրայ հիմնեալ է, որ արդարութեան սկիզբն է. իր ուժը ձայնից բազմութեան մէջ կը կայանայ որ օրինաւորութեան սկիզբն է։ Սոյն սկզբանց զօրութեամբ՝ որք աւանդական են Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ մէջ, Հայերը մէջերնին հաւասար են իրենց վարչութեանն առջեւ թէ իրենց երաւանց եւ թէ իրենց պարտեացը մէջ։»

Գ.

Սահմանադրութիւնն ուրեմն ինչ է։ Դիք է, պարիսկ է. բարիք կամ չարիք է։ — Ազգային սահմանադրութիւնն՝ ազգային բարեշրջութեան արդիւնքն է։ Հայոց մէջ դպլոցք եւ հրատարակութիւնք աւելցան. արհեստք եւ առեւտուրք ծաղկեցան, կամ՝ այլ բացատրութեամբ՝ Հայք սկսան աւելի ճիշդ ծանօթութիւններ ունենալ իրաց ու ար-

զերայ վրայ, աւելի գիտակցութիւն իրենց անձին եւ իրենց կարօղութեանց. արհեստագործք ու վաճառականք ձգտեցան նուազ կամակատար ըլլալ ամիրային. ուսուցիչք ու հրատարակիչք՝ արհեստագործներուն եւ վաճառականներուն եւ ընդհանրապէս ժողովրդական դասէն եղած բժիշկներուն չեն լսիլ՝ սկսան զօրութիւն մը կազմել. հանրային կամքն հետզհետէ աւելի ազդու կերպիւ արտայայտուեցաւ. ամիրայից կամքն անզգալապէս տեղի տուաւ ժողովրդեան միւս դասերուն կամացն առջեւ, որ սկսաւ յայտնուիլ հանրութեան ձայն համարուօղ եւ քաղաքակրթութեան հզօրագոյն գործիքն եղօղ մամլոյ միջոցաւ. եւ ծնունդ առաւ Սահմանադրութիւնն, որ քառորդ դարու կեանք եւ պատմութիւն մ'ունի։

Շատ մը հարցումներ ես ինձ կ'ընեմ աստանօր։ Ամենուն ինձ ներելի չէ պատասխանել. Բայց ոմանց պատասխանն այլ առթիւ սիրով հրատարակեմ։ Պիտի խօսիմ վերստին Սահմանադրութեան վրայ։

ՄԱՅԻՍԻ ԳԻՇԵՐ ՄԸ

Ս.

Իւր արտաքին երեւոյթին պատճառաւ գիս խրտչեցուցած էր միշտ։ Շատ դրական, խոհական երիտասարդ մը կ'երեւար։ Ես այդ յատկութիւններն երիտասարդութեան մէջ թերութիւն կը նկատեմ. եւ, եթէ շնորհով կոչուած երիտասարդաց հետ կը վարուիմ, կը փնտռեմ սակայն ընկերութիւնն այն երիտասարդաց՝ զորս ծնօղք իբրեւ համեստութեան եւ խնայողութեան տիպար մը չեն կրնար ըն-

Ծայել իրենց զաւակաց։ Երբ ընկերութեան մէջ տեսնէի Տիրանն, այո՛, կը խօսակցէի, լաւ կը վարուէի հետն. այլ ինձ ընկեր մը չէի նկատեր զայն —մինչեւ այն օրն, ուր՝ Մայիսի գիշեր մը՝ կարեւոր գործի մը համար զայն տեսնել ուզելով, չը գտայ զայն իւր տունն, եւ՝ իւր ծնողաց կողմէն ինձ նշանակեալ հասարակ բարեկամի մը տուն գացած տեսնելս՝ ծառի մը տակ տեսայ Տիրանն, Արապ-Ջամէի լեռն։ Երազմունք, կը նայէր դիմաց, դիմացի եզերքն։ Երկինք ամպամած էր, թէեւ լուսին կար։ Գլուխն ի գուր խոնարհեցուց։ «Սիմերուն ասպաւինեցար, այլ լուսինն ղքեզ մատնեց. գտայ եւ դիւտ մ'ըրի։» Գարծի վրայ խօսելէ յետոյ, կրկնեցի. «Գտայ զքեզ ուր չէի սպասեր. դիւտ մ'ըրի այս դիշեր։ Յոհուն անձ մը կ'երեւիս մարդոց. կը սիրես եզեր, կարօղ ես եզեր երազել. բնութիւնն հրապոյր ունի եզեր քեզ համար։» «Եւ միշտ» յաւելցուցի «սիրականք ծովով կը բաժնուին...։»

Տիրան յայտնապէս չսխորժեցաւ ոչ հանդիպումէս ոչ մանաւանդ վերջին խօսքէս։ Եւ սակայն ճիշդ տեղն էի զարկած. մատս վէրքին վրայ դրած էի, որպէս կ'ըսեն։ Այո՛, սրտին մէջ վէրք մ'ունէր այդ երիտասարդն։ Այլ ի՞նչպէս կը յայտնէր սիրոյ մեսին անտարբեր երեւիլ. ասի զարմացում ու միանգամայն զայրոյթ կ'ազդէր ինձ։ Այն դիւերէն սկսած էի աւելի սիրել. կամ մանաւանդ այն Մայիսի գիշերէն սկսած էի սիրել այդ երիտասարդն. այլ չէի ներեր իրեն որ եզածին հակառակն երեւնար։ Իրեն նկատմամբ աւելցաւ անհերոզութիւնս, երբ այն գիշերէն յետոյ աւելի ծանր կերպարանք մ'առաւ։ «Արդեօք խարուսած

եմ» կը հարցնէի մերթ ընդհին. Արդեօք մարսօղական ալոճյա մ'ընելու համար Տիրան դուրս ելած էր այն Մայիսի գիշերն, եւ՝ յոդնելով՝ ծառի մը յեցած էր պարզապէս։ Ո՛չ, խաբուած չէի։ Տիրան կը նայէր դիմացի եղերքն ոչ մեքենաբար, այլ... սիրօղաբար. սիրան իր դէմքին վրայ էր. եւ ինչ գեղեցիկ էր դէմքն այնպէս, երազուն։ Այն կանաչ բլրէն, այն կապոյտ ծովէն, այն ծովեզերեայ սպիտակափայլ պալատներէն, այն կիսաքօղ լուսինէն, այն թափանցիկ ամպերէն ալ բան մ'անցած էր իր սրտին մէջ եւ իր դիմաց վրայ. համայն բնութենէն, երկրէն եւ երկնքէն բան մ'անցած էր իր հոգւոյն մէջ. բան մը նաեւ էակէ մը...։

Բ.

Այո՛, Տիրան կը սիրէր. եւ այն գիշեր ժամադրութեան մը գացած էր Սրապզատէ։ Ըսել չեմ ուզեր թէ մարդու մը, կնոջ մը կը սպասէր. դի աչքն չառեալ էր կէտի մը՝ հանդիսպակաց ափանց վրայ։ Միայն խոստում առած էր կամ վստահ էր որ, մի եւ նոյն ժամուն, էակ մը՝ որ այդ կէտին վրայ կ'ապրի՝ նոյն դիրքին մէջ, թերեւս նոյնպէս ծառի մը տակ, կը խորհէր իրեն վրայ ու կը հառաչէր իրեն համար։

Պէտք էր որ թափանցիկ այդ խորհրդաւոր երիտասարդին դաղտնեաց։ Ցիշեալ գործին համար հետեւեալ օրն իրար տեսանք նորէն ի Պօլիս։ Պօլսոյ Տիրանն՝ Սրապզատէի Տիրանին չէր նմաներ. եւ եթէ կար ոք որ ամենէն նուազ կը նմանէր Սրապզատէի Տիրանին, այն ալ Պօլսոյ Տիրանն էր, ընկերութեան Տիրանն էր, գործի Տիրանն էր։ Կամուրջին վրայէն միասին անցած ատենիս, ստէպ

վակագիծ մը կը բանայի· վակագիծին մէջ աղաւնի մը, կոհակ մը, ծաղիկ մը, ըլուր մը, դրախտ մը կ'առնէի։ Սակայն գործին վրայ հարցմամբ մը կը ստիպէր զիս միշտ վակել վակագիծս։ Կը փորձուէի մերթ ապտակ մ'ածել երեսին, այնքան այդ երիտասարդին դէմ կը նեղանայի՝ դրական մարդու դիմակն անխախտ կրելուն համար։

Պօսֆորի երկու եզերաց բարեկամներէս ալ շատեր հարցաքննեցին՝ այդ խորհրդաւոր երիտասարդին յարաբերութեանց վրայ տեղեկութիւն մը ստանալու համար։ Տգիտութիւնս այս նկատմամբ յաւէտ բացարձակ կը մնար։ Փափագեցայ մանել իւր գրասենեակն իւր տան մէջ· զանազան միջոցներ խորհեցայ, այլ չը յաջողեցայ։ Բանիցս գացի Արապզատէ· չգտայ հոն Տիրանն։ Այլ պիս եւս քան պեւս կը մագնիսէր այն ծառն· եւ կը յենուի մերթ իւր բունին, եւ կը նայէի ծովէն անդին, կը նայէի Տօլմա-Պահչէի պալատին, Զրաղանի պալատին, կը նայէի վեր յերկին։ Եւ կ'անիծէի դիպուածն, որ՝ այն Մայիսի գիշերն՝ այն ծառին առջեւէն անցուց զիս· թերեւս Տիրանի սիրավայրն եղած էր այն· թերեւս յաճախ կ'երթար հոն խոկալ ու լալ· եւ թերեւս այժմ իր սիրոյն, իր սրտին զեղման, իր արտասուաց ու հառաչանաց համար առանձնավայր մը կը փնտռէր եւ չէր գտներ։ Միւս կողմանէ կ'անիծէի դիպուածն, որ ինձ այդ տանջանքն տեղծած էր· Արդարեւ տանջանք· այդ երիտասարդին գալոնիքն հանգիստս վրդոված էր· կէս գիշերուն կ'ելնէի, կը մտաբերէի երթալ Արապզատէի ծառին տակ, Տիրանն հոն գտնելու յուսով· կը մտաբերէի երթալ ափ առնել Տիրանի տան դուռն, որպէս

ափ կ'առնէ մարդ քահանային կամ բժշկին տան դուռն. հիւանդ էի, կը տագնապէի այդ երիտասարդին պատճառաւ։ Տիրանին բնաւորութիւնն ալ իրրեւ բարոյական առեղծուած մը կը տանջէր միտքս. կը հարցնէի. «Տիրան կեղծաւո՞ր էր.» չէի կրնար հաստատական պատասխան տալ, երբ բառարաններու ու բարոյագիտութիւններ մէջ կը կարդայի կեղծաւորին նշանակութիւնն. ընդհակառակն՝ իր վրայ միացած կը գտնէի բարոյագէտներէ պահանջուած գրեթէ բոլոր յատկութիւնները։ «Անտարբե՞ր, անզգա՞յ էր Տիրան.» Ոչ երբեք. Լուսնին տակ այնքան զգայուն մարդու մը դէմք չէի տեսած որքան Տիրանին դէմքն Արապզատէի դիչերն։ Ուրեմն ի՞նչ կը ծածկէր իւր սէրն. ի՞նչ Տիրան, որ՝ ինձ նման՝ գործոց աչխարհէն հեռու, հասարակաց սողոտայէն դուրս, պատշաճից օրէնքէն վեր, ազատ ապրելու կոչումն ունէր, կատարեալ դրական մարդու մը կենօք կ'ապրի, բանաստեղծից մտերմութենէն կը խորչի, գործէ կամ գիտութենէ դուրս ուրիշ բանի մը վրայ չը խօսիր։ Տիրան կը կեղծէ. բայց չենք կրնար վճռել թէ կեղծաւոր է։ Տիրան Սպարտացի մ'է, որ աղուէս մը կը կրծէ կուրծքն, եւ անկարօղ է աղաղակել։ Շչմարտութիւնն այս էր. ատոր համոզուեցայ բոլորովին Մայիսի դիչերէն վեց ամիս յետոյ։

Գ.

Պիւլիւքտէրէ շատ չեմ երթար ամառն։ Հայ ղափչի ընկերութիւնն այն եղերքներէն հեռանալէն յետոյ, կ'երթամ յատկապէս ամբողջ օր մ'անցընել հոն առանձին, ինձ ընկեր ունենալով հոգին, որու

ձայնին մէջէն՝ այն եղանակին՝ կը կարծեմ լսել անկեալ հրեշտակաց ու հիւծեալ էակաց ձայնն...։ Հանդիպելով գիւղացւոց՝ զոհ կ՚ըլլամ, եւ կը մխիթարուիմ կեղծաւորներէն, կեղծ գոյներէն հերաց ու դիմաց արանց եւ կանանց. կը մխիթարուիմ անհաւատարմութենէն՝ որ կը տիրէ զանազան դասուց կեանքի պայմաններուն մէջ. կը մխիթարուիմ արուեստէն, գիտութենէն, քաղաքակրթութենէն, որք հրապոյր անշուշտ ունին ինձ համար այլ եւ դիս կը հալածեն կատաղի կերպիւ։ Ցուսով մ՚ալ կ՚երթամ ատեպ ի Պիւյիւքտէրէ.— մարդատեաց երիտասարդ մը ճանչցայ տղայութեանս. երիտասարդ մը՝ հայածօրէն զաւակ եւ աղնուական դիմօք. երիտասարդ մը՝ որ ձկնորսութիւն կ՚ընէ, միանգամայն եւ բանաստեղծութիւն. երիտասարդ մը դիւցազնատիպ, որ յաղթանակաց պատմութիւնն ալիք միայն գիտեն. երիտասարդ մը, որ կուսի մը չափ կը վախկանայ եւ կը դիւթէ, որ վորթորկին պէս կը դոռայ եւ կը քանդէ։ Առանց մնաս բարով ըսելու, անյայտ եղաւ այդ երիտասարդն օր մը։ Տաս տարիէ ի վեր զայն կը փնտռեմ. եւ զայն գտնելու յուսով կ՚երթամ Պէյիւքտէրէ. հովտաց ու ծովուց, հովուաց ու գնչուաց կը հարցնեմ, երկրի եւ երկինից կը հարցնեմ զայն։ Վերջապէս օր մը, աշնան օր մը դէմս ելաւ Գարեգին, արեւակէզ որպէս թէ հարաւային երկիրներէ կը վերադառնար։ Երիտասարդն այր եղած էր. «բանաստեղծն ալ թերեւս... վաճառական» ըսի ինքնին, եւ երեսս պիտի դարձընէի իրմէն, երբ այն ձայնով որ կը թրթռացնէ հոգւոյս թելերն ամենափափուկ, Գարեգին կոչեց զիս. «Թեւանիւծն իմ արտս...»։ Մոգուեցայ, կա-

սեցայ։ Գարեգին վերսին երիտասարդ կ'երեւէր աչացս։ «Բայց ո՞ւր էիր, չուտ, ըսէ։ տաս տարին ո՞ւր տեղուանք թափառեցար։ քանի՞ օրէ ի վեր հոս ես, ճամբորդութենէդ վերադարձին Պօլիսէն անչուշտ անցար, ինչ՞ւ չիտակ լինձի չեկար։» Հարցմանց ու յանդիմանութեանց կարկուտ մ'էր զոր տեղացի բարեկամիս վրայ։ Գարեգին սրտաբեկ էր։ Նուաղ, արտասուադին ձայնիւ ըսաւ. «Պօլիսէն կուգամ։ հիմա իւսկիւտար կը բնակիմ եղեր։ կը ճանչնա՞ս Տիրան ե***ը...» —«Թո՛ղ Տիրան ե***ը։ վեց ամիսէ ի վեր գիս կը տանջէ... Բայց, աղէկ ըսէր։ դուն ե՞րբ ճանչցար զայն։ կրնա՞ս իր անցեալն վրայ տեղեկութիւն տալ ինձ։» — «Հէզմ Տիրան...» — «կը ցաւի՛մ իր վրան։ ուրեմն բան մը գիտես։ ուրեմն դուն գիս տանջանքէ ազատելու համար երեւան ելար տաս տարի անյայտ ըլլալէ յետոյ։ Անհամբեր եմ, Գարեգին, լսանալու թէ ո՞ւր էիր, ի՞նչ ըրիր։ բայց աւելի անհամբեր՝ դիտալու այդ տղուն պատմութիւնն։ ես Մայիսի գիշեր մը Ալապզատէ ծառի մը կրծնած տեսայ Տիրանն, երբ զայն ըստ սովորութեան ընկերութեան մէջ կը փնտռէի։ Այդ տղան գազանի կեանք մ'ունի, բազմայ անծանօթ, ամենուն անծանօթ։ որովհետեւ որու որ հարցուցի, ինձմէ աւելի բան մը չը գիտէր։» —«Բանի որ այդքան անհամբեր ես, տուն երթանք ու քեզ թուղթ մը ցուցնեմ.» «Հէզմ Տիրան» կրկնեց Գարեգին։

(Շարունակելի) ԹՒԻԱՆԻՕ

ԵՐԿՈՒ ԳԱՌՆՈՒԿՆԵՐ

ԱՌ ՔԱՄԱՌ-ՔԱԹԻՊԱ

Աղապաղա՛, ինծի աղուոր խուզի մ՛ուռ.
Պըղտիկ ըլլայ, խաւարիկօզ ու ճերմակ գառ։
Նայէ՛, խոտերն լինչուար մինձծան, էրկընցան...
Մէյն է մըտեր, կը կոխկըռտէ Մարիցան։
Մեղքը չէ՞, հայր. պոռա կանչէ՛ քուրիկիս...։
Հովիւն ալ նա՛, կ՛անցնի. կանչէ՛, գառնուկիս
Համար ըսէ...։ Բէ՛ֆ չատ փարայ պիտի տաս.
Մայիսին կաթ չէ՞ տար... ինչո՞ւ կը խընդաս...։
Շատ խոտ կուտամ, բոլոր օրը թո՛ղ ուտէ.
Ա՛ն մէկդիէն կը բուսնի, ջուրն ալ մօտ է.
Աւտու իրկուն էս ջուր կու տամ հաւուզէն...
Գառնուկիս ալ տա՞մ ան ջուրէն, չըլլա՛յ պէն...։—
Հայրի՛կ, ընտո՞ր ջուրը կաթի կը փոխուի...
Երկինքէն ալ լուսինն ընտո՞ր կը կախուի...
Նայէ՛, հայրի՛կ, գիտես հի կաթ են թռչուները
Երկինքը. հո՞ն ալ գառներ կան, հոնկէ բե՛ր.
Պազի պազի լուսընկան ալ պուչնուզի
Մը կ՛ըլլանի. իրա՞ւ, հայրի՛կ, հոն խուզի
Կայ. ամա մենք՝ ընտո՞ր կ՛ըլլայ՝ չենք տեսնար.
Աճապ գա՞ռ են մանաւը լուսերն անհամար.
Աւտուն կանուխ լո՞ւռը կ՛ինչան, խո՞տ կ՛ուտեն,
Կանանչ խոտերն ըսել է հի լուս, սիւս են...։—
Հովիւն անցաւ, չի կանչեցիր նէ, հայրի՛կ.
Նորէն կուգա՞յ... պըղտիկ, ճերմակ, կըլորիկ
Գառ մը զատենք... թո՛ղ սը չէ՞ տար չօպանը.
Ծաղիկ կու տանք. ու ես... իրեն գրպանը...
Ոսկի հաւկիթս ալ կը դընեմ որ տանի

Իրեն տղուն. ան ալ ամապ գառ ունի՞...։
Աղուոր հայրի՛կ աղէկ որ դուն չօպան չես.
Ան ի՛նչ մարդ է, ուռնւսատ, չիրիմ, սեւերես...
Ամա չօպան ըլլայիր նէ, չատ խուզի
կ՛ունենայի...։ — Չօպան մըն ալ, նա՛. խուզի՛,
խուզի՛ կ՛ուզեմ, աղապակա՛ն, կանչէ՛, բա՛յ
Զախուխա դուռը. Մառի՛, քաշէ՛, դուռը բա՛յ...։

Խուզի՛ս, նա՛, խոտ. Ջո՞ւր ալ կ՛ուզես. մի՛ պօռար.
Ինծի՛ նայէ՛...։ Է՛շը. չէ՛, ան չի պըռար։
Հայրի՛կ, խուզիս կը վախնայ կոր մեր էշէն.
Ըսէ՛, կըտոր մը թո՛ղ եուղարը քաշեն.
Անկաճները էրկա՛ն էրկա՛ն տըննկեր է.
Աչուըներն ալ խոչո՛ր խոչո՛ր...։ Եկեր է
Աղամուճաս. թող էշը ներս տանի, հա՞.
Էյեր մէյ մը հանէ ծանը՝ հիւնա՛,
Խուզիս բանը բուսած է։ Աղուորի՛կ,
Ա՛ն ի՛նչ կակուղ, կըլոր, բամպակ, գէր վորի՛կ.
Երեսս նայէ՛. տահա պույնուզ ալ չունիս.
Թուչըդ սիրե՛մ. մեր պախանային կը հաւնի՞ս.
Բիւրին քուկտէն աս խոտերը. կեր, մենծցի՛ր...։
Ամա՛ն, ի՞նչու չուվանն առանկ վախտեսիր.
Հիմակ ընտո՞ր խալըսեմ քեզ. մի՛ դառնար.
կեցի՛, խուզի՛ս. կը խըխտըվիս... Ջե՛մ կըընար...
Աղամուճա՛, հասի՛ր, ծանը մարեցաւ...
Էս հի՞չ կ՛ընեմ. ինք ըրաւ, վախտըվեցաւ.
Պօռա՛ց պօռա՛ց... ի՞նչ ընենք, ընտո՞ր կապենք.
Քակէ՛ նկ կապը... կամաց ըրէ՛... նայէ՛, պհնկ
Աչուկին քով, աղամուճա՛ս. աղուոր չէ՞
Բուրիկիս չունն իմ գառնուկիս քով ի՞նչ է։
Թօփիկ խուզիս, թօնթօշ, պապնե՛մ էրեսըդ.

Ձակատ ճակտի՛ս սիրե՛մ պըզտի քոս թօպդ...
Ազատեցի՛ր, աղամուռմն, տո՛ւր քուկին
Ծառքդ ալ պագնեմ, բան մը մ'ըսե՛ր հայրիկին.
Իս սորվեցայ կերպը, մկ֊յ֊մըն ալ չըլլար։
Աղամուռմն, մինակ մընայ նէ, չի՛ լար...։
Նա դիշե՛րը...։ Օտաս տեղ կայ... վեր տանի՛նք.
Մութուն մինակ ընտո՛ր կենայ... հա՛, տանի՛նք.
Անո՛ւշ անո՛ւշ դիշերը կը քընանանք.
Թրփրր թրփրր առաուն ալ պահանն կ'իլնանք։

Մի՛, մի պօռար, աղուոր խուզիս, էս հոս եմ.
Ինծի դարձի՛ր, երեսդ էրեսիս քըսե՛մ.
Ախպարիկս էս. ունեցածըս քուկինն է.
Ձերմակ խուզիս, ալ չեմ զատուիր ես քենէ.
Ինծի ինչ բան որ բերէ աղապապան
Կէսը քուկդ է։ Նըշխարք կ'ուզե՞ս. Տէր պապան
Վաղը կուգայ...։ Մ'իս, մէյ մը որ կաթ տայի՛ր։
Խոտ կե՛ր, խուզիս. շատ կե՛ր...։ Առաջ ո՞ւր էիր.
Վե՞րն, էրկի՞նքը. հովիւն անկէ՞ քեզ առաւ.
Նորէն չըլա՞յ որ հոն էրթաս..։ Ի՞նչ, ծառա՞ւ...
Ջուր տամ քեզի. չի պիտի հոն էլլաս, հա՞.
Վար կինաս նէ՛, կըտոր կըտոր կ'ըլլաս հա՛.
Դուն մի՛ զատուիր քովէս, աղուոր իմ խուզիս.
Անա թէ որ ախպարիկները վերն ունիս,
Ժամուն մէջէն էրկինք հանօղ ճամբայ կայ.
Պըտրաեւլու կ'երթանք օր մը. հետ կուգայ
Մեր աէրպապան, որ գառները կը սիրէ.
Ու գիտե՞ս, ի՞նչ կ'ըսէ, իս երբ համբուրէ.
«Գառնո՛ւկ, անմեղ գառնո՛ւկ, տէ՛, քովիկս եկո՛ւ։»
Գառնուկն հիմայ, աէրպապա՛ս, էղաւ էրկու...։

Ապրիլ, 83, Պէշիկթաւ

ԿԱՏՈՒԻ ՄԸ ՅԻՇԱԳԻՐՔ

Իզմիրի, Մայիս 31

Տէրս իւր մօր հիւանդապահուհին կ'ըլլաւ. ո-դիս ալ աէրոջս վրայ հսկելուն պատճառաւ՝ չը կըր-ցաւ մասնակցիլ այն ուրախութեան կամ յուզարկա-ւորութեան հանդէսներուն, որք կատարուեցան վար-դիոյ մէջ։ Ուրախութեան հանդէսներէն միոյն՝ Սահ-մանադրութեան հանգիսին մէջ՝ այս տարի բան մը հաստատուեցաւ. այն թէ՝ ճառախօսութիւնք այս-պիսի հանդէսներու մէջ բնական են կամ բնական կը դառնան յաւէտ կամ նուազ յառաջադիմ ազգաց մէջ։ —Ի՞նչպէս հաստատուեցաւ այդ բանն. —Այնու թէ Աբեղեանի խումբն, որ անսովոր ափունով մը կը խօսէր միշտ ճառախօսներուն դէմ, երբ տեսաւ որ սովորական ճառախօսք՝ թերեւս Աբեղեանի յարձա-կումներէն վիրաւորուած՝ ոչ միայն բեմին վրայ այլ եւ հանդիսավայրին մէջ ալ չէին երեւեր, ինք ելաւ բեմն։ Որմ՛ն փոխուեցաւ ժամանակիմ... տար-ուան մը մէջ. դեռ անցեալ տարի, տիրացուի գործ էր ճառախօսութիւնն՝ Աբեղեանի խումբին համար. եւ ահա նոյն անձինք վարժութիւններ կ'ընեն այ-սօր ճառախօսելու եւ տիրացուներու դափնիներն յափշտակելու։ Ճա՛ւ. ոչ միայն խրախճանաց մէջ այլ եւ դերեզմանաց վրայ ալ կը զգացուի ճառ խօ-սելու պէտքն. եւ այս գործն՝ յիւրոյա՝ ոչ միայն ճարտասաններու այլ եւ դիտուններու կողմէն ալ կը կատարուի. հոգւոյ անմահութեան չը հաւատացող դիտունք իսկ ննջեցելոյն եռեւէն կ'երթան, փոսին կը մօտենան, ձեւերով ու ձեւապաշտութիւններով

ննջեցելոյն հետ կը խօսին... օրուան խնդրոց վրայ. Թերեւս օր մ'ալ հասնի, ուր երեսփոխանական ժողովը իւր նիստերն ընէ բացօդեայ, դերեզմանի մը շուրջ, ուր ականաւոր անձ մը կ'ինկնէ՝ ծաղիկ կամ պտուղ հասակին մէջ։ Այսպէս են մարդիկ. քաղաքակրթութեան ընթացքն է՝ որ այսպիսի բաներ կը բերէ, այսպիսի սովորութիւններ կը ներմուծէ։ Հապա սեւ չրջանակով թուղթերու սովորութիւնն. ո՞ր կողմ նայիս, Տէր Աստուած. Դերեզմանատունք աւելի ղուարթատեսիլ են այսօր քան մայրաքաղաքց փողոցներն. ասլիտակ մարմար ու դեղդալար կը փայլին ու կը ժպտին՝ թէեւ մելամաղձօրէն՝ դերեզմանատանց մէջ. իսկ քաղաքաց պատերուն վրայ սեւ խաչեր, սեւ սեւ տառեր ու բառեր մանր ու մեծ, սեւաւիետուր հրեչտակաց պատկերներ սեւ սեւ. հրեչտակք թեթեւութեամբ դագաղ մը կը տանին երկինք։ Ներուի ինձ կասկածելու թէ՝ վերջին ժամանակներս վեր տարուօղ դագաղք դատարկ են մեծաւ մասամբ կամ առհասարակ. քանզի խոստովանահայրն լինչ բանէ որ յանուն Աւետարանին կը զգուշացնէ հաւատացեալն, առ հասարակ զայն կ'ընեն հաւատացեալք. քահանայն կը պատուիրէ հաւատալ, իսկ մարդ մը՝ որ կ'ուսանի եւ կը խորհի՝ կը քննէ, եւ գերեզման կը մտնէ քննութիւնն աւարտելէ յառաջ անշուշտ, ըստ որում կեանք մը եւ բիւր կեանքեր չեն բաւեր խնամատարական քննութեան. քահանայն կ'արգիլէ ստախօսութիւնն յաւիտեան, այլ մարդ մը՝ որ օրուան մէջ գէթ անգամ մը սուտ չը խօսիր՝ անօթի կը մնայ. քահանայն կ'ըսէ «մի ցանկանար...», եւ իննեւտասներորդ դարու մարդիկ կը կարծեն թէ մեղք չէ

ցանկանալն՝ երբ ի նպաստ կրթական կամ բարեգործական հաստատութեան մը ցանկանան. Հազուստն ուզողին չափին ալ տալ պարտի քրիստոնեան՝ ըստ քահանային. այլ եթէ չափին չունի մարդ... : Եւ չափիկ չունեցողներու թիւն օր ըստ օրէ պիտի չատնայ, եթէ չը բարեփոխուի կրթական դրութիւնն, եթէ շապիկն ինչով եւ ինչպէս կը շինուին ուսուցանելու տեղ՝ չափիկին նոյնայանգ բառ գանելու պարտաւորութիւն — եւ նմանօրինակ պարտաւորութիւններ — որուն ուսանողաց: Ո՛հ, իրաւունք ունէին Ս.Բեւեռցիներն, երբ երգիծանօք կամ արհամարհական լուութեամբ կը վհատեցնէին ճարտասաններն, ճառախօսներն. միայն թէ ամեն իրաւունք կորսնցուցին, երբ նոյն ճառախօսներուն տեղ իրենք սկսան երեւնալ ազգային հանդէսներու մէջ: Որքան երանելի ենք մեք կենդանիքս, որք այսպիսի հակասութիւններէ զերծ ենք, որք ազատ ենք այդպիսի սովորութիւններէ, արարողութիւններէ, ձեւակերպութիւններէ: Կենդանի մ'ապրելէ կը դադարի. ոչ սեւ չրջանակով ծանուցում, ոչ դագաղ, ոչ հանդէս, ոչ վուէնջ, ոչ ճառ: Եւ այդ ամենն արդէն ի՞նչ բանի կը ծառայէ. մահէն ու կեանքէն աւելի բնական ի՞նչ կայ: Բժշկութիւնն ալ բարեբաղդաբար մուտ գտած չէ մեր մէջ. եւ այլարդոյժներու ու հաւարդոյժներու վէճերըն ալ՝ որք մոտաց մղորում կը պատճառեն՝ անծանօթ են մեզ հետեւաբար: Մարդիկ չափազանց կարեւորութիւն կուտան ծննդեան ու մահուան: Սակայն մոտ է ժամանակն, ուր պիտի վարուին նախապատմական չրջանին իրենց նախնեաց պէս, հետեւաբար եւ կենդանեաց պէս. եւ գիտէ՞ք ուս-

տի՛ կը հետեւցնեմ զայս, դիտէ՞ք ուսոլ համարճակութիւն կ'առնուի այսպիսի գուշակութիւն մը ընելու. նո՛յն իսկ այդ պատկերէն, այդ ճառերէն, այդ ցոյցերէն. սրտի սուգին տեղ անցան սգոյ նշանք. ննջեցեալին վրայ լալու ժամանակ կամ տրամադրութիւն չը կայ. ննջեցեալին եւ իւր տէրանց յարդուզարդով կը զբաղին դագաղի մը չուրջ. այո՛, սգոյ յարդուզարդ կայ հիմայ. տանեւիններորդ դարուն քաղաքակրթութեան շնորհիւ միացան այն երկու բառերն՝ որք յաւիտեան զիրար վանելու համար եղած կը թուէին — Յարդուզարդ սգոյ: Բոլոր այդ չրջանակաւոր թուղթերով, բոլոր այդ ճաշակաւոր վաւնջերով, բոլոր այդ գեղայօրէն ճառերով, բոլոր այդ սգոյ յարդուզարդով, ո՛չ ապաքէն մարդիկ այսօր իրենց ննջեցեալին համար կը թուին կրկնել Համլէդի խօսքն. « Այժմ բարձրապատիւ որդին կը պատկանի:» Մարդիկ՝ իրենց գործոց վրայ դառնալով՝ իրօք այսպէս, այո՛, կը հաւատան այսօր. մարդիկ՝ այսօր՝ որդին, միայն բարձրապատիւ որդին կը հաւատան իրապէս. եւ՝ կը կրկնենք՝ մտեցած է ժամանակն, ուր նիւթապաշտ մարդն յուդթապաշտ մարդոյն կամ՝ որ նոյն է՝ անաստոյն նման սխալ վարուի, ծնունդ ու մահ բնական իրողութիւն նկատելով եւ սրտաբոյ բնութեան ոչինչ դառնալով ու պաշտելով: Այս բարբերջութի՞ւն է, յուսերջութի՞ւն է. թո՛ղ խնդասարքը ըսեն զայն: